

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

3/2014

ročník/volume 24

Recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov.

Scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures.

Článok/Article: 8

Typ článku/Type of article: vedecký článok/scientific article

Strany/Pages: 84 – 101

Dátum vydania/Publication date: 15. júl 2014/July 15, 2014

Branislav ŠPROCHA

INFOSTAT – Výskumné demografické centrum v Bratislave

Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra humánnej geografie a demografie

NIEKTORÉ MOŽNOSTI VYUŽITIA VÝSLEDKOV SODB 2011 V ŠTÁTNEJ SPRÁVE, SAMOSPRÁVE A SÚKROMNEJ SFÉRE PODĽA ÚZEMNÝCH ÚROVNÍ

SOME POSSIBILITIES OF USING THE 2011 POPULATION AND HOUSING CENSUS RESULTS IN STATE ADMINISTRATION, SELF-GOVERNMENT AND IN THE PRIVATE SPHERE BY TERRITORIAL LEVEL

ABSTRAKT

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (ďalej „SODB“) 2011 je jedným z najdôležitejších a zároveň nezastupiteľných zdrojov údajov slúžiacich na analýzu skutočného obrazu, intercenálneho vývoja a zmien v spoločnosti na Slovensku. Okrem toho sčítanie tiež prináša potrebné podklady na tvorbu koncepcií politík a dlhodobých stratégií v štátnej správe, samospráve na rôznych administratívnych úrovniach. Veľký význam majú tiež výsledky SODB v súkromnej sfére. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na niektoré možnosti praktického využitia výsledkov Sčítania obyvateľov, domov a bytov 2011.

ABSTRACT

The 2011 Population and Housing census is one of the most important and an essential source of data used for analysis of the real picture, intercensal development and changes in Slovak society. In addition, the census also brings the necessary information for the production of concepts of policies and long-term strategies in state administration, self-government at various administrative levels. The results of the census have great importance also in the private sphere. The main objective of this paper is to point out some of the practical use of the 2011 Population and Housing census results.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011, Slovensko, praktické využitie, štátna správa, samospráva, súkromná sféra

KEY WORDS

the 2011 Population and Housing Census, Slovakia, practical use, state administration, self-government, private sphere

1. ÚVOD

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov v roku 2011 predstavuje síce len druhý census v ére samostatnej Slovenskej republiky, no nadväzuje na dlhú sériu moderných sčítaní, ktorých počiatky na území Slovenska siahajú až do roku 1869. Bohatá história censov zahŕňajúca už celkovo 16 sčítacích akcií poukazuje na neustále sa opakujúcu potrebu vykonávania tohto štatistického zisťovania, čím sa sčítanie stáva jedným z pravidelných a svojím obsahom i rozsahom jedinečným a v súčasných informačných podmienkach nenahraditeľným zdrojom údajov. Aj napriek tomu, že ide o logisticky a najmä finančne najnáročnejšie štatistické

zistovanie, jeho samotný prínos v rôznych sférach riadenia štátu, spoločnosti a na rôznych administratívnych úrovniach oveľa viac prevyšuje tieto negatíva.

SODB predstavuje unikátny a musíme opätovne zdôrazniť, nenahraditeľný zdroj údajov potrebných nielen pre širšiu vedeckú či laickú obec, ale získané informácie majú veľký význam a môžu nájsť uplatnenie v rôznych oblastiach štátnej správy, na úrovni samospráv či v súkromnom sektore. Prináša tak nezastupiteľné informácie na riešenie reálnych situácií, analýzu súčasného stavu a zmien spoločnosti. Predstavuje tiež nenahraditeľný zdroj vstupných informácií na konštrukciu prognostických scenárov [pozri napr. 1, 2, 3, 15]. S nimi následne úzko súvisia ďalšie mechanizmy, ktoré umožňujú včas a adekvátne reagovať na predpokladanú meniacu sa situáciu v spoločnosti v želanom smere s použitím prijateľných nástrojov a opatrení. Výsledky sčítaní tak predstavujú nielen určitú snímku charakteru slovenskej spoločnosti, ale vytvárajú aj dôležitý nástroj na sledovanie jej vývoja, zmien, a to v dlhšom či kratšom časovom horizonte. Navyše je potrebné tiež povedať, že tieto javy možno analyzovať nielen na najvyššej republikovej úrovni, ale koncepcia sčítaní nám umožňuje pracovať aj s nižšími administratívnymi úrovňami.

Cieľom príspevku je poukázať na niektoré možnosti využitia výsledkov sčítania obyvateľov pre štátnu správu, samosprávu, prípadne súkromný sektor, a to v závislosti od administratívnej úrovne. Tento príspevok nadväzuje na príspevok prednesený na medzinárodnej vedeckej konferencii Štatistického úradu SR „Potrebuje ešte Slovensko po sčítaní 2011 ďalší cenzus?“, ktorá sa uskutočnila v novembri 2013 v Bratislave, a rozširuje ho. Pokúsime sa ilustračne priblížiť čitateľovi význam cenzových dát pre praktické využitie z rôznych uhlov pohľadu, čím sa súčasne budeme snažiť potvrdiť oprávnenosť tohto štatistického zisťovania pre Slovensko aj do budúcnosti. Na druhej strane by sme však čitateľa hneď na úvod chceli upozorniť, že príspevok nemá ambíciu vyčerpávajúco analyzovať a opísať všetky možnosti využitia údajov zo sčítaní (a konkrétne z posledného SODB 2011), ale predstavuje skôr ukážku niektorých praktických prístupov k ich využívaniu.

Celkovo sme príspevok rozdelili do troch na seba nadväzujúcich celkov. *V prvom* sa budeme snažiť *zhrnúť základné charakteristiky a úlohy sčítaní* a konkrétne posledného SODB 2011, pričom sa pozastavíme nad možnosťami súčasnej štatistiky nahradiť niektoré časti, prípadne celé sčítanie inými druhmi zisťovaní. *V druhom bloku* sa zameriame na praktické ukážky *využitia výsledkov sčítania v štátnej správe a samospráve*, pričom sa pokúsime poukázať tiež na možnosti využitia údajov z cenzov *vo vedeckej sfére* s prihliadnutím predovšetkým na oblasť demografie a demogeografie. Posledná, *tretia časť* bude venovaná niektorým *ukázkam praktických aplikácií údajov z cenzov v súkromnej sfére* v rôznych oblastiach a na rôznych administratívnych úrovniach.

2. CHARAKTER A ÚLOHY SODB

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov môžeme vo všeobecnosti charakterizovať ako oficiálne, legislatívne upravené štatistické zisťovanie pozostávajúce z niekoľkých na seba nadväzujúcich krokov (príprava cenzu, zber údajov, spracovanie získaných údajov, vyhodnotenie, analýza a publikovanie údajov) vykonávaných jednotnou metodikou priamo pod gesciou jedného úradu (štatistického úradu) k určitému rozhodujúcemu okamihu. Na rozdiel od ostatných (výberových) zisťovaní sa SODB vyznačuje tiež svojou úplnosťou, čiže snahou zachytiť všetky štatistické jednotky

a ich charakteristiky k rozhodujúcemu okamihu. Úlohou SODB je tak zbierať vybrané premenné o všetkých osobách, domoch a bytoch patriacich z legislatívneho hľadiska do predmetnej populácie, bytového a domového fondu, na ktorý sa sčítacia akcia vzťahuje.

Z pohľadu charakteru môžeme povedať, že SODB je najväčšia celosvetovo rozšírená sčítacia akcia s pravidelnou periodicitou, v mnohých prípadoch s dlhou tradíciou a s tým súvisiacou prepracovanou koncepciou. Súčasne SODB predstavuje logisticky, ale aj finančne najnáročnejšie štatistické zisťovanie, a aj preto sa k nemu pristupuje spravidla raz za desať rokov. V podstate *vyhodnotenie a analýza priebehu posledného sčítania už predstavuje dôležitý krok pri príprave nasledujúceho cenzu*, keďže okrem samotných výsledkov sú pre tento typ sčítacej akcie veľmi dôležitými aj informácie o priebehu a koncepcii predchádzajúceho sčítania. Prostredníctvom nich možno zlepšovať kvalitatívnu úroveň akcie, získaných výsledkov, reagovať na zmeny v spoločnosti, ktoré prinášajú aj zásahy do samotného spôsobu zberu údajov, obsahu sčítania, ktorý by mal reflektovať nielen „predpísané – povinné položky“, ale mal by reagovať aj na celospoločenský vývoj, jeho potreby a v neposlednom rade praktické využitie získavaných údajov.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov prináša približne raz za desať rokov predovšetkým informácie o počte obyvateľov a vybraných štruktúrach obyvateľstva. Okrem toho, ako už vyplýva z názvu, zbiera tiež informácie o domovom a bytovom fonde, pričom sa zameriava nielen na početnosť, ale aj ich hlavné charakteristiky (pozri ďalej). V prípade posledného sčítania jednou z často pertraktovaných otázok vo vedeckej a najmä laickej verejnosti bolo, či Slovensko skutočne potrebuje také finančne nákladné zisťovanie a či nie je možné využiť informácie z niektorých ďalších zisťovaní či databáz. Asi najvýstižnejšie tieto polemiky charakterizovala jedna z diskutujúcich osôb na nemenovanom internetovom diskusnom fóre: *„Načo potrebujeme nejaké drahé sčítanie, keď všetky údaje už aj tak dávno majú? Podľa mňa sú to len vyhodnené peniaze, ktoré by sa mohli lepšie využiť niekde inde.“*

Skutočne môžeme všetky informácie, ktoré sme získali z SODB 2011, nahradiť inými zdrojmi údajov? Otázka sa dá položiť aj inak: Môžeme budúce sčítanie nahradiť za súčasných informačných podmienok inými zdrojmi údajov? Autor sa síce necíti odborníkom na všetky dostupné databázy a zdroje údajov, ktoré na Slovensku existujú, ale pokúsi sa v nasledujúcich riadkoch polemizovať s uvedenou výhradou voči (ne)potrebnosti sčítania. Hneď na úvod sa vrátíme k samotnému charakteru sčítania v porovnaní s ďalšími štatistickými zisťovaniami. Ako sme už spomenuli, cenzus na Slovensku predstavuje *úplné zisťovanie*, čo znamená, že jeho snahou je poskytnúť informácie o všetkých osobách, bytoch, domoch, ktoré sú predmetom zisťovania. Tým sa výrazne odlišuje od všetkých ďalších zisťovaní a iných zdrojov údajov. V rámci plánu štatistických zisťovaní ŠÚ SR sa každoročne napríklad uskutočňujú niektoré ďalšie zisťovania (napr. VZPS, SILC), z ktorých by bolo možné niektoré (napr. štrukturálne) charakteristiky získať. Ich problém však spočíva v tom, že tieto informácie sú reprezentatívne nanajvýš do úrovne krajov. O nižších administratívnych jednotkách by sme tak nemali žiadne spoľahlivé (reprezentatívne) informácie. Navyše ich obsah sa len sčasti prekrýva s obsahom posledného cenzu a nepokrýva ani zďaleka všetky fakultatívne položky. Okrem toho je tiež potrebné upozorniť, že opora výberu, ako aj samotné váhy sú konštruované z údajov poskytovaných intercenzálnymi bilanciami, ktoré samotné nadväzujú na výsledky

posledného sčítania. Ďalšie zdroje údajov, resp. databázy, ktorých vlastníkom nie je Štatistický úrad SR, sú len ťažko dostupné, resp. nepredpokladáme, že by boli voľne dostupné v požadovanom rozsahu. Navyše charakter a obsah týchto zdrojov zodpovedá potrebám ich majiteľov (napr. bankové subjekty, zdravotné poisťovne, sociálna poisťovňa, daňový úrad, telekomunikační operátori a pod.), pričom problém vidíme aj v možnostiach ich vzájomného prepojenia. Okrem toho ani zďaleka nemôžeme povedať, že ide o databázy, ktoré by spĺňali podmienku úplnosti, tak ako je to v SODB. Ešte väčšie obmedzenia vidíme v prípade získavania údajov o domovom a bytovom fonde.

Vzhľadom na skutočnosť, že Slovensko je členským štátom EÚ, absencia SODB nie je ani z legislatívneho hľadiska možná. Vyplýva to z legislatívnych záväzkov Slovenska voči EÚ. Napríklad SODB 2011 bolo súčasťou celosvetového programu populačných, domových a bytových cenzov, ktorý v spolupráci s Eurostatom koordinovala OSN. Záväzným dokumentom na vykonanie sčítania v roku 2011 sa stalo nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 763/2008 z 9. júla 2008, podľa ktorého boli všetky členské štáty únie povinné usporiadať v roku 2011 sčítanie s využitím rovnakých, resp. podobných definícií zisťovaných údajov. Aj z tohto hľadiska je zrejmé, že otázka by ani tak nemala byť konštruovaná, či SODB 2021 uskutočniť, ale ako ho uskutočniť, aby sa predišlo problémom, ktoré sprevádzali posledný cenzus. Jedným z dôležitých faktorov, ktoré by mohli prispieť k zlepšeniu reputácie sčítania na Slovensku, je podľa nášho názoru aj *ukážka praktického využitia získaných údajov a zdôraznenie ich potrebnosti a nenahraditeľnosti v širšej vedeckej a najmä laickej verejnosti*.

3. SODB 2011 A JEHO VYUŽITIE V DEMOGRAFICKÝCH A INÝCH ANALÝZACH

SODB predstavuje jeden z najdôležitejších zdrojov údajov na účely demografických analýz. Využívajú sa pritom nielen priamo informácie získané z cenzu, pomocou ktorých možno vhodnými technikami a metódami hodnotiť charakter a zmeny v reprodukčnom správaní, ale je to tiež dôležitý zdroj vstupov na výpočet zložitejších analytických indikátorov. Ako si priblížime ďalej, SODB predstavuje hlavný a primárny zdroj vstupov na konštrukciu intercenzálnych bilancií. Ide napríklad o štruktúru obyvateľstva podľa veku a pohlavia (napr. výpočet úmrtnostných tabuliek, miery plodnosti, sobášnosti, potratovosti a pod.), zloženie žien podľa počtu živonarodených detí (tabuľky plodnosti) či osôb podľa veku a rodinného stavu (tabuľky sobášnosti slobodných a tabuľky rozvodovosti podľa dĺžky trvania manželstva). Vďaka týmto údajom tak vieme konštruovať indikátory charakterizujúce nielen intenzitu, ale aj časovanie jednotlivých demografických procesov.

Veľký význam pre reprodukciu má tiež kombinované zloženie obyvateľstva podľa veku, pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania, pričom na diferenciálne analýzy sa tiež využívajú aj ďalšie štruktúrne znaky: národnosť, náboženstvo, ekonomická aktivita, odvetvie ekonomickej aktivity a pod. (pozri ďalej).

Ako sme už uviedli, sčítanie samo osebe je zdrojom niektorých údajov, bez ktorých by analýza reprodukčného správania bola značne ochudobnená. Týka sa to predovšetkým procesu plodnosti, kde sa už od roku 1930 medzi obsahové prvky zaradila otázka o počte živonarodených detí žene. V kombinácii s vekom a najmä rokom narodenia (generáciou) sa tým vytvára jedna zo základných informačných databáz na analýzu realizovanej plodnosti v generačnom pohľade. Navyše charakter

SODB umožňuje tieto informácie hodnotiť na akejkolvek administratívnej úrovni, resp. používať aj ďalšie diferenčné znaky (ako je napr. najvyššie dosiahnuté vzdelanie, národnosť, náboženské vyznanie, ekonomická aktivita a pod.).

Práve generačný pohľad predstavuje hlavný nástroj pri analýze zmien charakteru reprodukčného správania a súčasne tiež plní úlohu dôležitého zdroja informácií pri konštrukcii projekčných scenárov tohto procesu do budúcnosti [pozri 3]. Práve vďaka otázke počtu živonarodených detí v kombinácii s vekom a ešte častejšie s generáciou (rokom narodenia) vieme určiť priemerný počet detí pripadajúci na jednu ženu danej kohorty (prípadne v danom veku), štruktúru žien podľa počtu detí v prislúchajúcich generáciách, pravdepodobnosť narodenia prvého dieťaťa, resp. detí ďalších poradií a pod.

V porovnaní s prierezovými ukazovateľmi počítanými každoročne z údajov štatistického zisťovania o prirodzenej mene má generačný prístup niekoľko výhod. Ide o prístup, ktorý hodnotí realizovanú plodnosť jednotlivých kohort žien, kým úhrnná plodnosť je v podstate konštrukt fiktívnej kohorty pozostávajúcej z niekoľkých desiatok generácií rôznej povahy, rôznych životných trajektórií a nachádzajúcich sa v rôznych fázach životného cyklu. Okrem toho v čase hlbokkej transformácie reprodukčného správania (čo je prípad Slovenska v posledných približne dvoch desaťročiach) sú prierezové ukazovatele výrazne náchylné na rôzne druhy skreslenia a nedávajú presný obraz o skutočnej intenzite a časovaní tohto procesu. Nevýhodou konštrukcie generačných ukazovateľov, a konkrétne konečnej realizovanej plodnosti, spočíva v tom, že výslednú hodnotu získavame až u tej generácie žien, ktorá sa už v rozhodujúcom okamihu sčítania nachádzala vo veku ukončenej reprodukcie. Navyše ešte donedávna sa generačné miery a štruktúra žien podľa parity dali analyzovať len v čase sčítania. Rozvoj bilančnej metodiky spolu s konštrukciou tabuliek plodnosti umožnili tento nedostatok odstrániť a uvedené informácie dokážeme relatívne spoľahlivo bilancovať aj v intercenzálnom období. Hlavným vstupom však naďalej zostávajú výsledky SODB [bližšie k tejto problematike pozri napr. 5, 10]. Okrem veku a generácie nám SODB prináša aj iný pohľad na čas. Ten je možné konštruovať z otázky, ktorou sa pýtame na rok uzavretia manželstva. Kombinácia realizovanej plodnosti a dĺžky trvania manželstva tak umožňuje hodnotiť proces manželskej plodnosti.

Okrem plodnosti sčítanie ponúka aj dôležité informácie na nepriame hodnotenie procesu sobášnosti. Ide predovšetkým o kombináciu údajov o rodinnom stave, veku a pohlaví. Uvedené triedenie má veľký význam predovšetkým pri hodnotení podielu osôb, ktoré už aspoň raz vstúpili do manželstva (ženatí, vydaté, rozvedení/rozvedené, ovdovení/ovdovené), resp. zostali slobodné. Okrem priebehu zastúpenia týchto kategórií podľa veku a pohlavia v mladších vekových skupinách a ich porovnaní s predchádzajúcimi cenami je veľmi dôležitým aj údaj o váhe týchto osôb na konci reprodukčného veku. Informuje nás o zastúpení osôb, ktorým sa nepodarilo ani raz vstúpiť do manželstva do dovŕšenia 50. roku života, resp. aká časť z týchto osôb má skúsenosti s manželským životom. Prostredníctvom týchto údajov sa tiež počítajú niektoré syntetické ukazovatele sobášneho správania, ktoré stáli napríklad za vznikom tzv. európskeho modelu sobášnosti a rozdelením Európy tzv. Hajnalovou líniou.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov predstavuje jeden zo základných zdrojov demografických informácií. V informačných podmienkach Slovenska SODB tvorí predovšetkým jedinečnú a nenahraditeľnú údajovú databázu o niektorých populačných štruktúrach. Navyše v kombinácii s tým, že SODB je úplné štatistické zisťovanie, tieto informácie môžeme hodnotiť na ktorejkoľvek administratívnej úrovni. Z pohľadu posledného, SODB 2011 ide predovšetkým o nasledujúce premenné:

1) Vek a pohlavie – dávajú samotnej analýze demografický rozmer a sú v podstate primárnymi štruktúrnymi znakmi, bez ktorých sa nezaobíde žiadna demografická analýza. Ich praktické uplatnenie je veľmi široké, pričom okrem vstupov na ďalšie analýzy má svoje opodstatnenie aj hodnotenie samotnej vekovo-pohlavnej štruktúry na akejkoľvek administratívnej úrovni. V poslednom čase predovšetkým z pohľadu procesu starnutia sa dostáva do popredia veková štruktúra populácie Slovenska a tiež nižších územných celkov a značnú pozornosť jej venuje odborná i laická verejnosť. Pri hodnotení vekovej štruktúry sa pritom najčastejšie pracuje s podielom vybraných vekových skupín (najčastejšie vyčlenených vzhľadom na reprodukciu alebo ekonomickú aktivitu), prípadne sa počítajú niektoré syntetické ukazovatele (ako napr. priemerný vek, modálny alebo mediánový vek a pod.). Okrem toho značný priestor sa tiež venuje niektorým špecifickým indikátorom, ako je index starnutia, index ekonomického zaťaženia mladým, resp. starým obyvateľstvom, prípadne index celkového ekonomického zaťaženia. Tieto a ďalšie tu nespomenuté ukazovatele, samozrejme, vďaka sčítaniu možno počítať a analyzovať nielen pre celú populáciu Slovenska, ale aj pre populácie nižších administratívnych celkov (najčastejšie sa v analýzach používajú kraje a okresy). Okrem samotných hodnôt jednotlivých indikátorov je na plastické posúdenie charakteru vekovej štruktúry (a prípadne aj jej zmien) najlepšie využiť niektoré z možností grafického zobrazenia. Asi najčastejšie sa na tento účel používa veková pyramída.

Na záver ešte pripomenieme, že vek osoby sa v SODB nezisťuje, ale sa konštruuje z dátumu narodenia a z dátumu sčítania v tzv. dokončenom veku.

2) Generácia, resp. rok narodenia predstavuje spolu s vekom jednu z najdôležitejších premenných v demografických analýzach. Konštruuje sa z dátumu narodenia. Využitie samotného roku narodenia je v analýzach skôr ojedinelé (aj keď tieto informácie v kombinácii s pohlavím sú tradične publikovanými výsledkami z cenzov). Najčastejšie sa znak generácie používa v kombinácii s ďalšími štruktúrnymi premennými. Ide predovšetkým o počet narodených detí žene (pozri nižšie), rodinný stav, najvyššie dosiahnuté vzdelanie. Opätovne možno hodnotiť tento znak na akejkoľvek administratívnej úrovni, no v spojitosti s ďalšími premennými je potrebné už upozorniť, že na najnižších (napr. obecných úrovniach) môžeme naraziť na problém skreslenia výsledkov v dôsledku nízkej početnosti analyzovaného štatistického súboru.

3) Rodinný stav je ďalším štruktúrnym znakom, ktorý výrazne podmieňuje charakter a intenzitu reprodukčného správania, a preto pre demografické analýzy má nenahraditeľný význam. Okrem hodnotenia reprodukcie z pohľadu rodinného stavu však aj analýzy samotného zloženia populácie podľa rodinného stavu prinášajú dôležité informácie demografického charakteru. Podobne ako v prípade vekovej štruktúry, aj rodinný stav je na jednej strane výsledkom predchádzajúceho reprodukčného správania a na druhej strane ho sám ovplyvňuje. Táto kauzálna prepojenosť dáva demografickým analýzám nový rozmer. Prostredníctvom štruktúry

obyvateľstva podľa rodinného stavu tak môžeme nepriamo hodnotiť predovšetkým úroveň procesov, ktoré vedú k vzniku, resp. zániku rodiny (sobášnosť, rozvodovosť, príp. úmrtnosť), a tiež formulovať predpoklady možného budúceho vývoja samotnej demografickej reprodukcie. Aj v tomto prípade má význam analyzovať nielen rodinný stav na úrovni celej republiky, ale aj v nižších administratívnych celkoch. Okrem toho je potrebné tiež povedať, že najväčšiu informačnú hodnotu prináša analýza zloženia predmetnej populácie podľa rodinného stavu v kombinácii s vekom a pohlavím, pričom sa zameriavame len na tie vekové skupiny, v ktorých môže nastať legislatívna zmena rodinného stavu (od veku 16 rokov vrátane). Z pohľadu reprodukcie logicky ide pritom o vek 16 – 49 rokov. Celkovo v SODB 2011 sa zisťovali štyri rodinné stavy (*slobodný/slobodná, ženatý/vydatá, rozvedený/rozvedená, ovdovený/ovdovená*), a to formou priamej otázky na sčítanú osobu, resp. na jej právny vzťah k inštitúcii manželstva.

4) Najvyššie dosiahnuté vzdelanie rovnako ako v predchádzajúcom prípade predstavuje deklaratórnu položku, v ktorej sčítaná osoba uvádza najvyšší dosiahnutý stupeň vzdelania. Týka sa to osôb starších ako 15 rokov. *Deti do 15 rokov (vrátane) predstavovali osoby bez školského vzdelania.* Do tejto kategórie patrili aj staršie osoby, ktoré k rozhodujúcemu okamihu sčítania ešte neukončili základnú školu. Ostatní mali v sčítacom formulári v SODB 2011 podľa vysvetliviek uviesť, či dosiahli *základné vzdelanie, učňovské bez maturity, stredné odborné bez maturity, úplné stredné učňovské, úplné stredné odborné, úplné stredné všeobecné, vysokoškolské bakalárske, vysokoškolské magisterské, inžinierske, doktorské alebo vysokoškolské doktorandské.*

SODB je jediný zdroj údajov, prostredníctvom ktorého môžeme hodnotiť vývoj vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska. Prvýkrát bola otázka na najvyššie dosiahnuté vzdelanie zaradená do obsahu cenzov v roku 1950. Samozrejme, vzájomné porovnávanie je do určitej miery sťažené štruktúrou vzdelávacieho systému platného v čase sčítania, no aj napriek tomu tieto údaje predstavujú nenahraditeľný nástroj pri analýzach vývoja a charakteru ľudského kapitálu. Okrem toho, že cenzus umožňuje vytvárať viacnásobné krížové triedenia, kde z pohľadu hodnotenia samotnej štruktúry najvyššieho dosiahnutého vzdelania sú nesporne najdôležitejšími spojenia s vekom a pohlavím, sčítanie vytvára tiež priestor na analýzu na rôznych administratívnych úrovniach. Najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje tiež veľmi dôležitý diferencný štruktúrny znak pri demografických analýzach. Predovšetkým v spojení s vekom, pohlavím, rodinným stavom a najmä počtom narodených detí vytvára nenahraditeľný nástroj na hodnotenie jednej zo stránok diferencnej analýzy reprodukcie. Navyše údaje z SODB predstavujú základný vstup na konštrukciu intercenzálnej bilancie štruktúry obyvateľstva Slovenska podľa veku, pohlavia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania, ktoré priamo vstupujú do výpočtu niektorých demografických ukazovateľov (napr. strednej dĺžky života podľa dosiahnutého vzdelania, miery plodnosti, sobášnosti a pod.).

5) S otázkou na najvyššie dosiahnuté vzdelanie úzko súvisela aj ďalšia otázka v SODB 2011. Absolventi stredných a vysokých škôl mali v sčítaní tiež uviesť **študijný odbor**, ktorý absolvovali. Pod pojmom študijný odbor sa pritom rozumelo *zameranie odbornej prípravy na stredných a vysokých školách.* Okrem hlbšej analýzy osôb so stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním majú tieto údaje tiež význam pri podrobnejšej analýze reprodukcie. Napríklad v kombinácii s vekom, pohlavím

a počtom narodených detí predstavujú zaujímavé rozšírenie poznatkov na diferenčné analýzy konečnej plodnosti žien Slovenska.

6) Národnosť a materinský jazyk patria k najstarším obsahovým prvkom cenzov na Slovensku. V SODB 2011 sa sledovala *slovenská, maďarská, rómska, rusínska, ukrajinská, česká, nemecká, poľská, chorvátska, srbská, ruská, židovská, moravská, bulharská, sliezska, grécka, rumunská, rakúska, vietnamská, albánska, ostatná a iná národnosť*. **Z pohľadu materinského jazyka** sa údaje triedili do nasledujúcich kategórií: *slovenský, maďarský, rómsky, rusínsky, ukrajinský, český, nemecký, poľský, chorvátsky, srbský, ruský, jidiš, bulharský, anglický, francúzsky, španielsky, taliansky, arabský, rumunský, grécky, vietnamský, albánsky, ostatný*. Okrem toho novým obsahovým prvkom posledného sčítania bol aj **najčastejšie používaný jazyk doma a na verejnosti**. Využitie týchto znakov je predovšetkým spojené s priestorovým rozložením národnostných skupín (resp. osôb uvádzajúcich určitý materinský jazyk) a menej často aj v spojitosti s analýzou prípadných rozdielov v reprodukčnom správaní (napr. v prepojení so znakmi vek, pohlavie, rodinný stav, resp. počet živonarodených detí). Z tohto pohľadu veľmi dôležitú úlohu môže cenzus spĺňať pri analýze reprodukčného správania osôb hlásiacich sa k rómskej národnosti [pozri 14]. *V súčasnej situácii absolútneho nedostatku spoľahlivých a aktuálnych údajov o rómskom etniku predstavujú tak výsledky SODB v podstate jediný zdroj údajov, ktorý zachytáva charakter početne veľkého súboru osôb deklarujúceho svoju príslušnosť k rómskemu etniku*. Navyše niektoré čiastkové výsledky naznačujú, že takto koncipované údaje by dokonca mohli pomerne presne reprezentovať celú rómsku populáciu na Slovensku z pohľadu štrukturálnych charakteristík. Nemenej zaujímavou je aj analýza reprodukčného správania a rozdielov v populačných štruktúrach medzi ďalšími početnejšími národnostnými skupinami. Predovšetkým ide o osoby maďarskej a rusínskej národnosti v porovnaní s dominantnou populáciou osôb slovenskej národnosti. V prípade ostatných národnostných skupín už akákoľvek analýza naráža na problémy s nízkou početnosťou súboru.

7) Relatívne veľmi malý počet cudzincov výrazne obmedzuje **analytické možnosti znaku štátnej príslušnosti**. Aj preto sa najčastejšie hodnotí celá skupina osôb inej ako slovenskej štátnej príslušnosti. Okrem priestorového rozmiestnenia a niektorých špecifických štrukturálnych pohľadov (napr. vek, pohlavie), ktoré nám môžu povedať, kto sú cudzinci na Slovensku, nemá hlbšia analýza tohto znaku opodstatnenie.

8) Z pohľadu **ekonomickej aktivity** sa v SODB 2011 sčítané osoby rozdelili do nasledujúcich skupín: *pracujúci (okrem dôchodcov), pracujúci dôchodca, osoba na materskej dovolenke, osoba na rodičovskej dovolenke, nezamestnaný, študent strednej školy, študent vysokej školy, osoba v domácnosti, dôchodca, príjemca kapitálových príjmov, dieťa do 16 rokov (narodené po 20. 5. 1995), iná*. Aj v tomto prípade má zmysel daný znak kombinovať najmä s pohlavím a vekom, pričom SODB navyše umožňuje aj analýzu štruktúry osôb podľa ekonomickej aktivity na akejkolvek administratívnej úrovni. Neumožňuje to žiadny iný zdroj údajov ani žiadna z existujúcich databáz na Slovensku. Okrem toho môžeme analyzovať aj charakter jednotlivých podskupín. Napríklad, kto sú osoby, ktoré v SODB uviedli, že sú nezamestnaní, pracujúci, na materskej/rodičovskej dovolenke a pod. Navyše získavané údaje tiež umožňujú konštruovať dve hlavné podskupiny – *ekonomicky aktívnych a ekonomicky neaktívnych*, ďalej počítat mieru ekonomickej aktivity, a to na rôznych administratívnych úrovniach u mužov a žien osobitne a tiež v jednotlivých

vekových skupinách či dokonca jednotkách veku. Na druhej strane spojenie ekonomickej aktivity s niektorými znakmi charakterizujúcimi reprodukčné správanie (napr. rodinný stav, počet narodených detí) umožňuje rozšíriť naše poznatky v oblasti diferenčných analýz. Na tomto mieste je však potrebné upozorniť tiež na to, že ekonomicke aktivity osôb sa uvádza k rozhodujúcemu okamihu sčítania, a preto nemusí plne reflektovať jednotlivú postupnosť prechodov (napr. matkou sa žena mohla stať ako ekonomicky aktívna, no v čase sčítania bola už nezamestnaná).

9) S ekonomickeou aktivitou úzko súvisí aj otázka o **zamestnaní**. Týka sa osôb starších ako 15 rokov s výnimkou študentov denného štúdia na strednej alebo vysokej škole a tiež osôb, ktoré ešte nikdy nepracovali. V prípade, že osoba k rozhodujúcemu okamihu cenzu vykonávala viacero zamestnaní, mala uviesť to, v ktorom strávila viac času počas pracovného týždňa alebo ktoré predstavovalo pre ňu hlavné zamestnanie, teda také zamestnanie, z ktorého jej plynula hlavná časť príjmov. Úlohou sčítaných osôb v cenze bolo slovné čo najpresnejšie uviesť funkciu alebo konkrétnu vykonávanú činnosť v zamestnaní. U osôb, ktoré boli nezamestnané, na materskej alebo rodičovskej dovolenke, vo väzbe alebo výkone trestu odňatia slobody (ak pracovali), sa malo zapísať posledné vykonávané zamestnanie. Využitie údajov z odpovedí na túto otázku je podobné ako v predchádzajúcich prípadoch: analýza samotného obsahu znaku (napr. v kombinácii s ďalšími charakteristikami), a to na rôznych administratívnych úrovniach alebo ako vysvetľujúca premenná pri analýze ďalších javov a procesov (napr. z pohľadu reprodukčného správania).

10) Treťou v poradí nadväznou otázkou bolo **postavenie v zamestnaní**. Vypĺňali ho tie isté osoby, ktoré odpovedali na predchádzajúci znak, pričom sa rozlišovali nasledujúce kategórie: *zamestnanec, podnikateľ, podnikateľ so zamestnancami, podnikateľ bez zamestnancov, člen družstva, vypomáhajúci (neplatený) člen domácnosti v rodinnom podniku a iné* (osoba, ktorá sa nevedela zaradiť do niektorej z uvedených skupín). Ide o otázky, ktorých využitie je predovšetkým spojené s ekonomickými vedami, no svoje miesto nachádzajú aj v sociológii alebo humánnej geografii a demogeografii. V prípade použitia týchto otázok ako diferenčných faktorov reprodukčného správania opätovne vystupuje problém s postupnosťou jednotlivých životných zmien a prechodov. Žena sa mohla stať matkou a mať dve deti ako „radová“ zamestnankyňa, no v čase cenzu už bola na vedúcej pozícii a deklarovala, že je riaditeľkou alebo podnikateľkou so zamestnancami.

11) Ďalšou zo série „ekonomických“ otázok v cenze bola snaha zistiť **odvetvie ekonomickej činnosti** respondentov. Na otázku odpovedali osoby, ktoré už *niekedy v živote pracovali*, uvádzali *názov zamestnávateľa a sídlo súčasného alebo posledného zamestnávateľa*. Z týchto údajov sa následne pri spracovaní sčítania konštruovali (dekódovali) informácie o odvetví ekonomickej činnosti. Spolu s ekonomickeou aktivitou predstavujú pravdepodobne dve najčastejšie využívané otázky v analýzach rôzneho druhu. Platí to aj v prípade diferenčnej analýzy plodnosti, kde sa odvetvie ekonomickej aktivity tradične využíva ako diferenčujúca premenná.

12) Podobne ako materinský jazyk (resp. národnosť) aj **náboženské vyznanie** patrí k historicky najstarším obsahovým prvkom cenzov na území Slovenska. Z pohľadu religiozity však deklarácia príslušnosti k niektorej náboženskej spoločnosti alebo cirkvi predstavuje len jednu z viacerých dimenzií. Pod pojmom náboženské vyznanie

sa pritom v SODB 2011 rozumela účasť na náboženskom živote niektorej cirkvi (náboženskej spoločnosti) alebo vzťah k nej. Respondent sa mal sám slobodne rozhodnúť, pričom náboženské vyznanie detí do 15 rokov bolo vyznačené podľa rozhodnutia rodičov. Celkovo sme tak v SODB 2011 mohli pracovať s nasledujúcimi skupinami: *bez vyznania, Rímskokatolícka cirkev, Evanjelická cirkev augsburského vyznania, Gréckokatolícka cirkev, Reformovaná kresťanská cirkev, Pravoslávna cirkev, Náboženská spoločnosť Jehovovi svedkovia, Evanjelická cirkev metodistická, Kresťanské zbory, Apoštolská cirkev, Bratská jednota baptistov, Cirkev adventistov siedmeho dňa, Cirkev bratská, Ústredný zväz židovských náboženských obcí, Starokatolícka cirkev, Cirkev československá husitská, Novoapoštolská cirkev, Bahájske spoločenstvo, Cirkev Ježiša Krista Svätých neskorších dní, hnutie zjednotenia, scientologické, českobratské evanjelické, sliezske evanjelické augsburského vyznania, islam (moslimské), budhizmus, hinduizmus, ostatné a nepresne určené kresťanské cirkvi, ostatné (nekresťanské) cirkvi a náboženské spoločnosti.*

Okrem hodnotenia samotných náboženských spoločností a cirkví na všetkých administratívnych úrovniach charakter sčítania umožňuje aj viacnásobné kombinačné triedenie týchto znakov navzájom. Môžeme tak napríklad hlbšie analyzovať nielen priestorové rozmiestnenie osôb podľa náboženského vyznania, váhu jednotlivých náboženstiev a náboženských zväzov na úrovni obcí, okresov, krajov, republiky, miest, vidieckych obcí, ale aj charakterizovať, kto sú osoby (napr. z pohľadu veku, pohlavia, rodinného stavu, vzdelania, národnosti a pod.), ktoré sa k nim hlásia, resp. ktoré uviedli, že sú bez vyznania.

13) Okrem štrukturálnych znakov je prostredníctvom SODB 2011 možné analyzovať aj niektoré špecifické prejavy priestorových pohybov obyvateľstva. Celkovo môžeme hovoriť o *dvoch základných pohľadoch*:

Otázka na **predchádzajúce miesto pobytu** charakterizuje sťahovanie ako trvalú zmenu bydliska. Súčasťou tohto bloku bol aj časový aspekt (rok a mesiac sťahovania) a dôvod (bytový, rodinný, zamestnanie, podnikanie, štúdium a iný), ktorý viedol k zmene pobytu. V kombinácii s ďalšími štrukturálnymi charakteristikami tiež vieme povedať, o aké osoby išlo. Tu však je potrebné upozorniť, že k zmene niektorých znakov (napr. rodinný stav, najvyššie dosiahnuté vzdelanie) mohlo dôjsť až po tom, ako sa osoba presťahovala. Ďalšiu informáciu tohto charakteru priniesla aj otázka o mieste, resp. štáte narodenia. To bolo určené ako *bydlisko matky v čase narodenia*. V prípade, že štátom narodenia bolo Slovensko, sčítaná osoba mala uviesť aj okres a obec miesta narodenia. Komparácia trvalého pobytu a miesta narodenia nám tak umožňuje odpovedať na otázku, či osoba počas svojho života opustila svoje rodisko, alebo tu zostala žiť až do rozhodujúceho okamihu sčítania. Tento rozpor sa dlhodobo využíva napr. na analýzu tzv. rodákov. Sleduje sa pritom nielen miesto ich rodiska a napr. podiel osôb, ktoré sa tu narodili a zostali žiť, resp. podiel osôb, ktoré odtiaľto nepochádzajú, ale analyzovať môžeme (aj keď len v rámci Slovenska) aj to, kde osoby narodené v danej obci (príp. okrese) v čase sčítania mali svoj nový trvalý pobyt. Prostredníctvom týchto informácií môžeme identifikovať priestory, ktoré dlhodobejšie sú zdrojmi migrantov, a regióny, ktoré predstavujú ich cieľové oblasti. Uvedený postup má však jedno úskalie. Nezaznamenáva migračnú históriu jedinca, ale len informuje o výsledku migračných pohybov platných k rozhodujúcemu okamihu cenzu.

Druhým typom priestorových pohybov, ktoré možno prostredníctvom údajov z SODB analyzovať, sú viac-menej pravidelné mechanické pohyby na účel dochádzky do zamestnania alebo do školy bez efektu zmeny trvalého bydliska. Tie sú konštruované na základe porovnania miesta trvalého bydliska a miesta výkonu zamestnania, resp. miesta školy, vysokej školy alebo univerzity. Okrem toho SODB umožňuje tiež sledovať periodicitu dochádzky, trvanie cesty a spôsob dopravy. Rovnako aj v tomto prípade primárne údaje z SODB nám umožňujú analyzovať charakter osôb, ktoré dochádzajú do práce či školy, a sledovať tiež toky a ich objem. Z pohľadu praktického využitia môžu byť tieto informácie následne kombinované s ďalšími zdrojmi údajov veľmi dôležité pri hodnotení a projektovaní nových cestných komunikácií, vyťažnosti prímestských spojov, ich rušení, prípadne posilňovaní a pod.

14) Malé sociálne skupiny sa v SODB zisťujú na báze zapísaného **vzťahu sčítaných osôb k užívateľovi bytu** (osoba na čele domácnosti, tzv. prednosta domácnosti) alebo k osobe na čele inak definovanej domácnosti (napr. spoločným hospodárením). Vychádza sa pri tom predovšetkým z príbuzenských vzťahov sčítaných osôb. Od roku 1961 možno na základe údajov zo sčítania obyvateľov (resp. ľudu), domov a bytov konštruovať tri typy domácností: bytovú, hospodáriacu a cenzovú domácnosť.

Zavedenie konceptu cenzových domácností umožnil prechod z prítomného obyvateľstva na osoby s trvalým pobytom, pričom hlavným cieľom bolo poskytnúť údaje o najmenších, ďalej nedeliteľných sociálnych kolektívach. Tvoria ich osoby, ktoré spoločne bývajú v jednom byte, vyčlenené na základe ich rodinných alebo iných vzťahov v rámci jednej hospodáriacej domácnosti. Je to základná jednotka, ktorá sa ďalej nedelí. Jedným z dôvodov, prečo sa pristúpilo k tejto zmene, bola aj snaha poukázať na reálny problém s nedostatkom bytov [24, 25, 26]. V dôsledku tejto situácie a tiež po vlastných skúsenostiach vtedajšieho predsedu Státného úradu štatistického Františka Fajfra s 3-generačným bývaním pripravila cenzová komisia pre organizačnú a metodickú prípravu sčítania 1960 (pre územnú reformu sa uskutočnilo až v roku 1961) úplne novú koncepciu spracovania výsledkov o domácnostiach [bližšie pozri 4, 6, 7].

Koncept bytových domácností sa zachoval, pričom jeho hlavnou úlohou zostalo sledovať úroveň bývania. Na tento účel sa používali a používajú ukazovatele, ako je napr. priemerná obytná plocha na 1 bývajúcu osobu, priemerný počet osôb pripadajúcich na 1 obytnú miestnosť, neskôr podiel bytov obývaných 2 a viac cenzovými domácnosťami či kvalitatívne triedy bytového a domového fondu. Bytovú domácnosť tvoria všetky osoby bývajúce (majúce trvalý pobyt) v danom byte alebo dome.

Hospodáriacu domácnosť tvoria osoby, ktoré k rozhodujúcemu okamihu sčítania spoločne bývali v jednom byte a spoločne hradili prevažnú časť hlavných výdavkov domácnosti (výdavky za užívanie bytu, stravu, údržbu bytu alebo domu, výdavky na kúrenie, elektrinu, plyn a iné). Výška spoločného krytia nákladov na domácnosť pritom nie je rozhodujúca. Podkladom na spracovanie údajov o hospodáriacich domácnostiach je vyhlásenie sčítaných osôb, že spoločne hospodária. Jedna

hospodáriaca domácnosť sa môže skladať z jednej alebo viacerých cenzových domácností.

Konštrukcia cenzových domácností je založená na odpovedi na otázku o vzťahu medzi členmi domácnosti, pričom sa do úvahy berú rodinné vzťahy. **SODB** tak **predstavuje jedinečný a nenahraditeľný zdroj údajov o rodine** na Slovensku. Na základe rodinných vzťahov bol následne určený aj *typ cenzovej domácnosti*. Celkovo pracujeme s dvomi základnými skupinami, ktoré sú ďalej rozdelené do dvoch podtypov:

A) **Rodinné domácnosti**, ktorých jadro tvorí:

- 1) *úplná rodina* – manželské dvojice (alebo spolužitie druh – družka) bez detí alebo s deťmi (bez ohľadu na ich vek, ak dospelé deti netvoria samostatnú cenzovú domácnosť);
- 2) *neúplná rodina* – jeden z rodičov aspoň s jedným dieťaťom (bez ohľadu na vek dieťaťa, ale so zohľadnením spoločného hospodárenia).

B) **Ostatné domácnosti**:

- 1) *viacčlenná nerodinná domácnosť*, ktorú tvoria dve alebo viac osôb, príbuzných i nepríbuzných, hospodáriacich spoločne, ktoré však netvoria rodinnú domácnosť;
- 2) *domácnosť jednotlivca* – jediná fyzická osoba, ktorá býva v byte buď sama, alebo ako podnájomník, alebo spoločne s ďalšou cenzovou domácnosťou, ale samostatne hospodári.

Vhodnou kombináciou databáz o osobách a cenzových domácnostiach dokážeme následne analyzovať nielen to, aké osoby stoja na čele domácností, ale aj niektoré štrukturálne charakteristiky jednotlivých členov týchto domácností. Vhodnou kombináciou údajov vieme zodpovedať na otázky, kto žije v neúplných rodinách, aké osoby deklarujú spolužitie druh – družka alebo kto žije v domácnosti sám [pozri napr. 9].

Veľmi dôležitou informáciou vo vzťahu k rodinám sú aj ich bytové podmienky. Prepojenie s databázou získanou zo sčítania bytov a domov nám následne umožňuje analyzovať stav, vybavenosť (kvalitu) a ďalšie znaky bytového a domového fondu, v ktorom rodiny žijú. Nepriamo tak dokážeme získať predstavu o možnej nenaplnenej potrebe bytového fondu, o jeho kvalitatívnej úrovni a tiež priestorovej lokalizácii. Tieto a ďalšie údaje môžu byť dôležitými informáciami pre budúcu bytovú a domovú výstavbu.

4. ÚDAJE Z SODB AKO HLAVNÝ VSTUP PRE INTERCENZÁLNE BILANCIE

Okrem štrukturálnych charakteristík obyvateľstva Slovenska je hlavnou úlohou sčítania získať informácie o počte osôb s trvalým pobytom (v roku 2011 aj obvyklým pobytom) na území Slovenskej republiky a o ich priestorovom rozmiestnení. Tie sú jednak zdrojom údajov na viaceré priestorové analýzy (napr. v geografii, demogeografii a pod.), ale predstavujú tiež vstupy pre intercenzálne bilancie. Príčinou tohto postupu je skutočnosť, že sčítanie sa na Slovensku uskutočňuje len raz za desať rokov, a preto pre praktické potreby (pozri ďalej) i potreby analýz je potrebné vybrané ukazovatele „odhadovať“ aj v období medzi sčítaniami. Tento proces spočíva na základe demografickej bilančnej schémy. Počet narodených a prisťahovaných predstavuje toky prispievajúce k početnému rastu predmetnej populácie a naopak, úmrtia a emigrácia ju znižujú. Zložitejšia situácia je pri bilancii obyvateľstva podľa rodinného stavu, kde prichádzajú do úvahy aj zmeny statusu voči

manželskému stavu. Ešte špecifickejšia situácia je v prípade bilancie najvyššieho dosiahnutého vzdelania. Okrem demografickej bilančnej rovnice vstupuje do hry aj externý faktor nadobúdania vyššieho vzdelania a v štruktúre obyvateľstva podľa štátneho občianstva aj jeho získavanie alebo strata.

Okrem počtu osôb od najnižšej úrovne (obce) po republikovú úroveň sú predmetom bilancií tradične predovšetkým vek a pohlavie, ďalej národnosť a štátna príslušnosť. Okrem nich sa štruktúra obyvateľstva bilancuje podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania, krajiny narodenia, štátneho občianstva, rodinného stavu a krajiny narodenia. Pre všetky tieto bilancie sú nevyhnutným vstupom údaje zo sčítania obyvateľov, domov a bytov. Navyše každé sčítanie plní aj funkciu korekcie bilancovaných údajov, pretože v rámci bilančnej schémy vznikajú niektoré skreslenia vyplývajúce z určitých nepresností, nezrovnalostí. Okrem toho asi najvýznamnejším faktorom ovplyvňujúcim výsledky intercenzálnej bilancie na konci (teda ku dňu ďalšieho sčítania) je tzv. neevidovaná migrácia. Práve tento fenomén pravidelne spôsobuje, že počty osôb na Slovensku bilancované tradičnou demografickou rovnicou sú mierne nadhodnotené v porovnaní s reálnym stavom. Tieto nezhody jednorazovo odstránia údaje získané z nového sčítania, ktoré tak predstavujú nové vstupy pre bilančné schémy. O praktickom využití týchto a ďalších údajov sa zmienime v ďalšej časti článku.

5. NIEKTORÉ ĎALŠIE UKÁŽKY PRAKTICKÉHO VYUŽITIA VÝSLEDKOV SODB

Sčítanie obyvateľov má na Slovensku veľmi bohatú a v niektorých smeroch aj pohnutú históriu. Veľkú pozornosť dlhodobo pútało predovšetkým zisťovanie národnostnej skladby obyvateľstva [16, 17]. Oveľa dôležitejšiu úlohu plnilo sčítanie pri budovaní a vôbec existencii samostatnej Československej republiky po 1. svetovej vojne [18, 19]. Naopak, veľmi negatívnu historickú úlohu u osôb cigánskej a židovskej národnosti zohrali výsledky sčítania ľudu z roku 1940 [20] a po druhej svetovej vojne aj v prípade osôb nemeckej a maďarskej národnosti. Národnostná štruktúra však predstavuje dôležitý znak aj v súčasnosti. Práve výsledky sčítania a na ne nadväzujúce intercenzálne bilancie (pozri predtým) tvoria hlavný atribút pri prideľovaní finančných dotácií z Ministerstva kultúry SR na rozvoj kultúry národnostných menšín na Slovensku. Okrem počtu osôb podľa národnosti je ďalším rozhodujúcim faktorom určujúcim výšku príspevku materinský jazyk. Ten opätovne je dôležitou integrálnou súčasťou sčítaní a z iných zdrojov nie je možné tento znak získať. S národnostnou štruktúrou úzko súvisí aj zákon o používaní jazyka národnostných menšín.

Ešte väčší význam má na obecnej úrovni počet obyvateľov a ich intercenzálna bilancia z pohľadu financovania miestnych samospráv. Pre výšku tzv. podielových daní (podiel z dane z príjmov fyzických osôb) je jedným z hlavných určujúcich kritérií práve počet obyvateľov prihlásených na trvalý pobyt v danej obci.

Údaje zo sčítania však neslúžia len na hodnotenie súčasného, prípadne minulého stavu spoločnosti, ale predstavujú dôležitý vstup pri konštrukcii prognostických scenárov na rôznej úrovni a s rôznym obsahom. Asi najdôležitejšie sú pre populačné prognózy. Práve z údajov zo sčítania sa pripravuje tzv. kmeňová prognóza [pozri napr. 3], od ktorej sa následne odvíjajú aj regionálne prognózy [1, 15] a tiež viaceré typy tzv. odvodených prognóz. Do poslednej skupiny patrí napríklad prognóza pracovných síl [11, 12, 23], prognóza vzdelanostnej štruktúry [pozri 12], prognóza

domácností, prípadne špeciálne zamerané prognózy na počet detí v materských školách, počet žiakov základných a stredných škôl či výhľadové scenáre vývoja počtu študentov na vysokých školách a pod. [pozri 12, 13, 14, 22]. Výsledky týchto prognóz potom predstavujú (resp. mali by predstavovať) veľmi dôležité rozhodovacie nástroje pri plánovaní viacerých aktivít, ktoré sa bytostne týkajú života každého občana. Ako príklady môžeme uviesť niektoré z nich (bez nároku na úplnosť a tým úplné pokrytie praktického významu výsledkov SODB a z nich odvodených informácií):

1) Proces plánovania počtu miest v materských školách, základných a stredných školách by sa mal odvíjať nielen od dopytu, ale aj predpokladaného populačného vývoja. Vďaka údajom z SODB a tiež populačným prognózam tak vieme odpovedať napríklad na otázky, kde je potrebné otvoriť nové zariadenia, kde by bolo optimálne redukovat' ich počet, prípadne znížiť či zvýšiť počet tried, aby boli zachované kvantitatívne (a tým aj kvalitatívne) parametre.

2) S počtom detí a ich predpokladaným vývojom úzko súvisí aj taká praktická vec, ako je **objednávanie počtu vakcín v rámci povinného vakcinačného programu**.

3) S počtom seniorov a ich vývojom úzko súvisí **dopyt po službách hospicov, domovov dôchodcov, rôznych služieb určených seniorom** (ako napr. donáška jedál a pod.). Podobne len z údajov SODB vieme presnejšie určiť, kde je väčší potenciál na **využívanie služieb žien na materskej alebo rodičovskej dovolenke**.

4) Analýza údajov o dochádzke do škôl a do zamestnania nielenže môže pomôcť pri určení **vyťažnosti cestných komunikácií a pri rozhodovaní o budovaní nových sietí**, ale umožňuje plánovať aj **vznik záchytných parkovísk, parkovacích miest** a pod.

5) S dochádzkou do zamestnania a škôl úzko súvisí aj **dopravná obsluha MHD** a odpovede na otázky, kedy, ako často a kam majú byť spoje pripravené v rámci grafikonov, a to vzhľadom na vyťaženosť miestnych komunikácií.

6) Geografické rozmiestnenie obyvateľstva a jeho štrukturálne charakteristiky patria k dôležitým informáciám **z hľadiska tvorby a zmien formovania sietí služieb rôzneho druhu**. Ide napríklad aj o také dôležité oblasti, ako **sieť zdravotníckych zariadení, lekární, škôl, vozidiel integrovanej záchrannej služby** a pod.

7) Výsledky SODB by mali predstavovať **jeden zo základných zdrojov informácií pri pridelovaní fondov EÚ**. Dôležitým sa pritom stávajú nielen údaje týkajúce sa štatútu trvalého bydliska, ale do popredia sa dostáva **najmä obvyklý pobyt**. Práve na faktické bydlisko sa plánujú pridelovať peniaze z eurofondov na výstavbu kanalizácie, čističky odpadových vôd, opravu ciest, z čoho následne vyplýva možnosť plánovania investícií a zdrojov pre škôlky, školy, nemocnice, verejnú dopravu a pod.

8) V súvislosti s výsledkami SODB 2011 je potrebné uviesť, že sa okrem iného **uvažuje aj o ich previazaní s počtom mandátov v Európskom parlamente**.

9) Charakter a početnosť pracovných síl predstavuje dôležité rozhodovacie kritérium pre **smernenie investícií a tvorbu nových pracovných miest**.

10) Počet domov a bytov spolu s počtom obyvateľov a ich predpokladaným vývojom v budúcnosti sú dôležitými nástrojmi na **plánovanie odpadového hospodárstva**.

11) Údaje o charaktere bytového a domového fondu (napr. počet podlaží, počet bytov, dostupnosť inžinierskych sietí, materiál nosnej konštrukcie a ďalšie) môžu predstavovať **dôležité informácie v krízových situáciách** (požiar, povodeň a pod.) a mali by sa tiež zohľadniť v krízových a evakuačných plánoch.

6. ZÁVER

Hlavným cieľom príspevku bolo poukázať na niektoré možnosti využitia výsledkov SODB 2011 v štátnej správe, samospráve a súkromnej sfére s prihliadnutím na rôzne administratívne úrovne. Vzhľadom na charakter, obsah a možnosti substitúcie údajov získavaných z SODB, z iných zdrojov a databáz je potrebné zdôrazniť, že **výsledky SODB sú nezastupiteľné vo viacerých oblastiach**. Náš príspevok ukázal, že ide nielen o analýzu charakteru, intercenálnych zmien a vývoja reprodukčného správania obyvateľstva, jeho štruktúr, ale SODB predstavuje tiež nenahraditeľný vstup pre konštrukciu intercenálnych bilancií, populačných prognóz a rôznych typov odvodených predikcií, ktorých využitie môžeme nájsť v praxi vo viacerých oblastiach a vo všetkých sférach administratívnej úrovne. Okrem toho výsledky SODB a tiež niektorých intercenálnych bilancií (z pohľadu počtu obyvateľov, zloženia obyvateľstva podľa národnosti) sú dôležitým kritériom na pridelovanie finančných dotácií na rozvoj kultúry národnostných menšín, výšku podielových daní a pod. Výsledky sčítania a ich erudovaná analýza prinášajú tiež potrebné podklady pri konštrukcii komplexných koncepcií politik a rôznych dlhodobých stratégií nielen v štátnej správe a samospráve, ale veľký význam majú aj pre súkromnú sféru.

Príspevok je čiastkovým výsledkom projektu VEGA č. 1/0026/14 „Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia a jej prognóza do roku 2050“ a výstupom z projektu APVV č. 0018-12 „Humánogeografické a demografické interakcie, uzly a kontradikcie v časopriestorovej sieti“.

LITERATÚRA

- [1] BLEHA, B. – VAŇO, B. 2008. Demografická budúcnosť okresov Slovenska: Približovanie či divergencia. Bratislava: INFOSTAT.
- [2] BLEHA, B. – HURBÁNEK, P. – VAŇO, B. 2012. Demografická projekcia mestskej a vidieckej populácie Slovenska do roku 2030. Demografie, roč. 54, č. 3, s. 233 – 249.
- [3] BLEHA, B. – ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. 2013. Prognóza populačného vývoja Slovenskej republiky do roku 2060. Bratislava: INFOSTAT.
- [4] FAJFR, F. – JUREČEK, J. – ULLMAN, O. 1960. Sčítání lidu, domů a bytů. Podklad pro zkoumání životní úrovně obyvatelstva. Praha: Státní úřad statistický.
- [5] JASILIONIENE, D. – JDANOV, A. – SOBOTKA, T. – ANDREEV, E. M. – ZEMAN, K. – SHKOLNIKOV, V. M. 2012. Methods Protocol for the Human Fertility Database. (cit. 2013-11-22) Dostupné na: <http://www.humanfertility.org/Docs/methods.pdf>
- [6] KUČERA, M. 1980. Definice cenzové domácnosti a její perspektiva. In: Demografie, roč. 22, č. 3, s. 232 – 238.

- [7] KUČERA, M. 1987. Domácnosti v čs. demografii a statistice. In: Demografie, roč. 29, č. 3, s. 228 – 233.
- [8] LUKÁČOVÁ, M. – PILINSKÁ, V. 2005. Obyvateľstvo Slovenska podľa SODB. Bratislava: INFOSTAT.
- [9] PILINSKÁ, V. a kol. 2005. Demografická charakteristika rodiny na Slovensku. Bratislava: INFOSTAT.
- [10] POTANČOKOVÁ, M. 2010. Prierezové tabuľky plodnosti pre Slovenskú republiku. Bratislava: INFOSTAT.
- [11] ŠPROCHA, B. 2010. Prognóza pracovnej sily Slovenska v rokoch 2010 – 2025. Prognostické práce, 2, 3, s. 169 – 194.
- [12] ŠPROCHA, B. 2013. Transformácia ľudských zdrojov na Slovensku a projekcia ich očakávaného vývoja. Bratislava: EKONÓM.
- [13] ŠPROCHA, B. 2013. Úmrtnosť a starnutie obyvateľstva Slovenska. Prognóza budúceho vývoja v kontexte starobného dôchodkového systému. Prognostické práce, 5, 2, s. 79 – 102.
- [14] ŠPROCHA, B. 2014. Reprodukcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku a prognóza jeho populačného vývoja. Bratislava: OFPRINT JH.
- [15] ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. – BLEHA, B. 2013. Prognóza vývoja obyvateľstva v okresoch Slovenskej republiky do roku 2035. Bratislava: Prognostický ústav SAV, INFOSTAT, Katedra humánnej geografie a demografie Prírodovedeckej fakulty Univerzity Komenského.
- [16] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. 2009. Štruktúry obyvateľstva Slovenska v rokoch 1919 – 1940. Bratislava: INFOSTAT.
- [17] ŠPROCHA, B. – TIŠLIAR, P. 2012. Demografický obraz Slovenska v sčítaniach ľudu 1919 – 1940. Brno: Tribun EU.
- [18] TIŠLIAR, P. 2007. Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919: Príspevok k populačným dejinám Slovenska. Bratislava: STATIS, 2. doplnené vydanie. 132 s. (optický disk CD-ROM)
- [19] TIŠLIAR, P. 2007. Mimoriadne sčítanie ľudu na Slovensku z roku 1919. Príspevok k populačným dejinám Slovenska. Bratislava: STATIS, 1. vydanie. 126 s.
- [20] TIŠLIAR, P. 2011. Národnostný kataster Slovenska v roku 1940. Bratislava: Slovenský národný archív.
- [21] TIŠLIAR, P. 2013. Náčrt populačnej politiky na Slovensku v rokoch 1938 – 1945. In: Tišliar, P. (zost.): Populačné štúdie Slovenska I. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, s. 19 – 90.
- [22] VAŇO, B. 2002. Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025. Bratislava: INFOSTAT.
- [23] VAŇO, B. 2006. Prognóza pracovnej sily v krajoch SR do roku 2025. Bratislava: INFOSTAT.
- [24] VÁVROVSKÝ, F. 1986. Poznámka k pojmom domácnosti zavedeným v praxi v ČSSR. In: Demografie, roč. 28, č. 3, s. 225 – 229.
- [25] VESELÁ, A. 1980. Cenzové domácnosti a odhad potreby bytů. In: Demografie, roč. 22, č. 3, s. 238 – 242.
- [26] VOLKO, V. 1980. K objektivizácii potreby a zdrojov bytového fondu. In: Demografie, roč. 22, č. 3, s. 223 – 232.

RESUMÉ

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov na Slovensku predstavuje už tradičné, periodicky vykonávané štatistické zisťovanie. Ide o finančne i logisticky najnáročnejšie úplné zisťovanie, ktorého posledná verzia sa uskutočnila v roku 2011. Počas prípravy sčítania i jeho realizácie sme boli svedkami viacerých útokov a snáh zdiskreditovať tento nenahraditeľný zdroj údajov na Slovensku. Cieľom nášho príspevku bolo poukázať na niektoré praktické možnosti využitia výsledkov sčítania obyvateľov, domov a bytov z roku 2011 v štátnej správe, samospráve, ako aj v privátnej sfére s prihladením na administratívnu úroveň.

Vzhľadom na existujúce zdroje údajov a databázy rôznych subjektov, možnosť ich vzájomného prepojenia, obsah a konštrukciu jednotlivých prvkov v spojitosti s ich prístupnosťou je zrejmé, že sčítanie predstavuje na Slovensku v súčasnosti nenahraditeľný zdroj údajov. Posledný cenzus v roku 2011 bol navyše povinný pre všetky členské štáty EÚ a predstavoval súčasť celosvetovej série sčítaní koordinovaných OSN.

Výsledky sčítania obyvateľov, domov a bytov sú nenahraditeľné pri analýze charakteru, zmien a vývoja spoločnosti, jej reprodukčného správania, bytového a domového fondu v intercenzálnom období. Navyše tieto zmeny možno pozorovať vo viacerých dimenziách. Z týchto dôvodov je sčítanie obyvateľov, domov a bytov nielen zdrojom údajov na populačné a iné projekcie, ale prináša aj údaje potrebné na konštrukciu samotných projekčných scenárov. V našom príspevku sme ďalej ukázali, že výsledky sčítania majú veľký význam aj pre štátnu správu, samosprávu a v rôznych situáciách aj pre privátnu sféru.

RESUME

The Population and Housing Census in Slovakia is a traditional periodically conducted survey. It is a financially and logistically demanding survey. The latest census was made in 2011. During its preparation and actual implementation, we have seen a number of attacks and efforts to discredit this key source of data for Slovakia. The aim of this paper was to highlight some of the practical possibilities of using The Population and Housing Census 2011 in state and local government and also in the private sector with regard to administrative level. Looking at the available data sources and databases of various entities, their ability to interconnection, content and structure of the individual elements in conjunction with access to these data, it is clear that the Population and Housing Census represents in Slovakia irreplaceable source of data. Moreover, the last census was compulsory for all EU Member States and was part of a global series of population censuses coordinated by the United Nations.

The Population and Housing Censuses results are irreplaceable for analysis of character, changes and development of the society, its reproductive behaviour and dwelling stock during intercensal period. Moreover, these shifts can be observed in several dimensions. For these reasons, the Population and Housing Censuses are not only sources of the data for population and other forecasts, but they also get information needed for construction of the forecasting scenarios.

On the other hand, in this paper we have shown that the census results are also very important for the state administration, self-government and in different situations also for private sector.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a demogeografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Inštitútu informatiky a štatistiky vo Výskumnom demografickom centre v Bratislave a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Slovenskej akadémie vied. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku sobášnosti a rozvodovosti, populačného vývoja a jeho vplyvu na spoločnosť. Okrem toho sa venuje analýze vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a problematike populačného prognózovania.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com